

ОРГАНІЗАЦІЯ ВИХОВНОЇ РОБОТИ З ФОРМУВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОГО САМОВИЗНАЧЕННЯ УЧНІВСЬКОЇ РОБІТНИЧОЇ МОЛОДІ

Трансформація тоталітарного суспільства в Україні в громадянське стимулює посилення уваги до проблеми громадянського виховання підростаючого покоління. Формування громадянського самовизначення неможливе без наявності високого рівня громадянської свідомості, самостійності суджень, уміння приймати відповідальні рішення. У статті розглянуто оптимальні форми і методи для організації виховної роботи з формування громадянського самовизначення учнів професійно-технічних навчальних закладів у позанавчальній діяльності.

Постановка проблеми. Удосконалення будь-якого суспільства немислиме без систематичної та цілеспрямованої роботи щодо розвитку і становлення особистості. Але досягти зрілості як особистість людина здатна лише через громадянське бачення світу, через оцінку усього, що відбувається навколо, з позицій власної активної участі та відповідальності за ті процеси, що проходять у суспільстві. Реформа освіти ставить проблему виховання громадянина на перше місце, оскільки добре відомою є незаперечна істина: аби демократія стала реальністю життя, потрібні зацікавленість людей у досягненні суспільно важливих цілей, відповідальність за долю суспільства як за свою власну, сприяння зближенню інтересів особи та суспільства, держави.

Метою статті є розгляд оптимальних форм і методів для організації виховної роботи з формування громадянського самовизначення учнів професійно-технічних навчальних закладів у позанавчальній діяльності.

Виклад основного матеріалу. Згідно з В. Вороновим, форму позанавчальної виховної роботи можна визначити як конкретний спосіб організації відносно вільної діяльності учнівської молоді у навчальному закладі, їх самодіяльності під керівництвом педагогів [1: 22]. Серед форм, які виявилися оптимальними для організації виховної роботи з учнями ПТНЗ, можна назвати: факультативний курс "Громадянське самовизначення робітничої молоді", правознавчий клуб "Закон і ми", дискусійну студію "Позиція", волонтерський клуб, секційну, музейну, гурткову (народознавчий, краєзнавчий, історичний клуби) роботу; політичні інформації, виховні години (години класного керівника і майстра виробничого навчання), різноманітні конкурси, акції, інформаційні лекції, навчальні ігри, роботу учнівського самоврядування та ін.

Зі змістом формування громадянського самовизначення органічно пов'язані й методи. Методи формування громадянського самовизначення ми означаємо як способи взаємопов'язаної діяльності педагога й учнів з метою вироблення в останніх стійких звичок і навичок громадянської поведінки, розвиток громадянських якостей. Базовими при впровадженні структурно-функціональної моделі стали такі методи: інформаційні, дискусійні, драматизації, розв'язування моральних задач, превентивні вправи, педагогічні ігри, проєктні, психологічні, саморегуляції, групової роботи, практично-діяльнісні.

Формування громадянського самовизначення неможливе без наявності високого рівня громадянської свідомості, самостійності суджень, без уміння приймати відповідальні рішення. Основою є практична діяльність відповідного спрямування. Як один із напрямів розв'язання означеного завдання є *участь у самоврядуванні*. Самоврядування – це спосіб організації життя учнівського колективу, який полягає у залученні всіх його членів до планування, організації, контролю і підбиття підсумків навчальної й суспільно-корисної праці. Головне – задовольнити природне бажання молодих людей самим вирішувати, яким повинен бути зміст їхнього життя, поставити їх в умови бути відповідальними за навчальний заклад, товаришів, надавати їм реальні, а не формальні права у вирішенні спільних справ, забезпечувати участь у педрадах, у плануванні роботи, у заохоченні й покаранні учнів, у вирішенні конфліктів.

Організуюючи учнівське самоврядування, ми дотримувалися таких принципів, визначених Є. Бондаренко, О. Тимчишином [2: 73]: максимальний розвиток самодіяльності вихованців – створення умов, за яких кожен учень може висловити свій погляд на вирішення тих чи інших завдань, відстоювати власну позицію й реалізувати висунуті ним ідеї; змінність виконавців, яка дозволяє включити в активну діяльність усіх вихованців; систематична звітність виконавців, оцінка їхньої діяльності ровесниками; заміна педагогічного управління самоуправлінням.

Зміст педагогічного управління передбачав допомогу у визначенні основних завдань та напрямів діяльності учнівського самоврядування з урахуванням конкретних умов навчального закладу, навчальної групи, допомогу в поступовому розширенні прав та обов'язків учнів, в покращенні добробуту, розстановки і виховання учнів-організаторів, в аналізі результативності всіх органів учнівського самоврядування.

Методи, за допомогою яких здійснювалося педагогічне керівництво, – це, передусім, методи переконання та привчання. Не карати, а доводити, не диктувати, а радити, не заперечувати, а підтримувати все цінне, що є в починаннях учнівського самоврядування, не виконувати за учнів, а постійно навчати їх організаторській майстерності. У цьому полягає суть цих методів.

Важливим засобом підсилення ефективності самоврядування стала ґрунтовно обміркована та реалізована в кожному навчальному році розстановка педагогічних працівників на окремих його ділянках. В експериментальних ПТНЗ склалася своєрідна рада педагогів-консультантів, які надавали кваліфіковану допомогу органам учнівського самоврядування. Основними принципами самоврядування в закладі професійно-технічної освіти стали: виборність, змінність, гласність, контроль і звітність, партнерство.

У процесі проведення експериментальної роботи ми виходили з того, що дійовим засобом підвищення рівня педагогічного керівництва є теоретична і методична підготовка педагогічних працівників із питань організації роботи органів учнівського самоврядування. Формами такої роботи були визначені: лекції, творчі семінари, конференції, які проводилися в експериментальних навчальних закладах і присвячувалися висвітленню питань організації самоврядування, обміну досвідом. До змісту проведеної роботи включалися праці видатних педагогів (А. Макаренка, В. Сухомлинського). Проводилося планування роботи органів учнівського самоврядування, їх комісій та предметних об'єднань педагогічних працівників, обговорювалися заходи, спрямовані на організацію змагань навчальних груп, здійснювався огляд методичної літератури, матеріалів педагогічної преси.

Належна увага приділялася глибокому та об'єктивному аналізу характерних рис та основних тенденцій розвитку самоврядування в експериментальних навчальних закладах упродовж кількох років. Наш особистий досвід підтверджує доцільність такого підходу щодо формування громадянського самовизначення учнів ПТНЗ. Завдяки цьому створювалися оптимальні умови для орієнтації у сучасних підходах і особливостях організації учнівського самоврядування, визначення його завдань, функцій, змісту та методики діяльності, визначення шляхів забезпечення самостійності та самодіяльності учнів.

Так, наприклад, у процесі діяльності учнівського самоврядування Бердичівського професійного аграрного ліцею, на чолі органу самоврядування закладу стоїть Рада ліцею. Варто зазначити, що юнаки і дівчата даного ліцею координують свою роботу спільно з обласною Радою учнівського самоврядування. Під час виборів членів Ради учні дотримуються принципу прозорості, чіткості й відчуття лідерства. Новообрані члени Ради обирають голову, а свою діяльність здійснюють у численних комітетах (освіти, інформації, культури та відпочинку, здоров'я і спорту, дисципліни і порядку).

Комітет освіти здійснює контроль за навчанням учнів і є дієвим органом аналізу проблем успішності та навчальної допомоги тим, які її потребують. Комітет освіти відповідає за проведення предметних тижнів, свят, КВК, турнірів, олімпіад, за залучення до пошукової, експериментальної, дослідницької роботи в різних сферах науки, техніки, культури; контролює самопідготовку ліцеїстів, роботу клубу "Консультант" та "Розумники і розумниці". Традиційними стали проведення Дня Самоврядування, організованих комітетом освіти, коли уроки проводять самі учні, а педагогічні працівники виступають у ролі консультантів.

Комітет інформації проводить інформаційно-просвітницьку роботу серед ліцеїстів, відповідає за створення банку ідей, організовує діяльність прес-центру, фотостудії "Об'єктив", здійснює узагальнення успіхів ліцею і самих ліцеїстів. Особливої уваги заслуговує гурток "Юний журналіст" та випуск щомісячної ліцейної газети "Погляд", яка є трибуною юних, де кожний вихованець має можливість виявити себе, публічно висловити свої думки, знаходити та об'єднувати однодумців, згуртовувати їх спільністю цілей та переконань. Газета забезпечує великі можливості для впливу на спосіб думки молодих людей, критерії оцінок, конкретну мотивацію поведінки, сприяє поліпшенню успішності ліцеїстів. Загалом, кожен номер газети – це спільна праця юних журналістів та фотокореспондентів.

Комітет культури та відпочинку "Гармонія" є відповідальним за змістовне дозвілля ліцеїстів, проведення традиційних загальноліцейних свят, культпоходів, екскурсій, а також за організацію роботи клубів, гуртків. Це – комплекс проектів, змістом яких є організація свят, турнірів, конкурсів, аукціонів та інших колективних форм відпочинку і розваг як ефективного засобу взаємодії педагогів та вихованців.

Комітет охорони здоров'я і спорту пропагує здоровий спосіб життя, проводить контроль за проведенням фіззарядки. Члени комітету є відповідальними за проведення Дня здоров'я, здійснення організації й контролю за діяльністю спортклубів, гуртків, а також контролюють дотримання учнів санітарно-гігієнічного режиму в навчальному закладі.

Комітет дисципліни і порядку контролює відвідування занять ліцеїстами, розпорядок роботи гуртожитку, організовує чергування в навчальному закладі. Його члени є відповідальними за збереження ліцейного майна, підручників, здійснюють чергування на вечорах, дискотеках, контролюють діяльність ідальні, захищають права та інтереси ліцеїстів.

На конференції із самоврядування (щороку, на початку вересня) формуються органи самоврядування, обговорюються нагальні проблеми життя ліцею, ставляться завдання, які потребують першочергового розв'язання.

У ПТНЗ в основу виборів президента учнівської Ради було покладено ділову гру "Президентський марафон". Формується декілька команд представників певних партій, що ведуть виборчу кампанію за кандидата в президенти учнівської Ради. Учні готують платформу свого кандидата, а той, у свою чергу, виступ на прес-конференції перед журналістами навчального закладу, виступ на мітингу. Довірені особи кандидата готують промови, агітлістівки. Члени партії виборців готують атрибутику виборчої боротьби за свого кандидата. На загальних зборах відбуваються дебати претендентів за участю ведучого. В той час "інститут громадської думки" проводить опитування і складає рейтинг популярності. Переможець – команда з більшим рейтингом. Звичайно, консультантами тут виступають співробітники Управління у справах молоді та сім'ї облдержадміністрації, керівництво навчального закладу. Все ж ініціативу виявляють самі учні, а гра дозволяє виявити ерудицію, ділові якості, ініціативу, такі громадянські якості, як патріотизм, віра в майбутнє українського народу, толерантність, гідність, поміркованість, наполегливість, гуманізм та ін.

За рішення учнівських Рад у фойє навчальних закладів були встановлені *скриньки довіри*, де кожен учень мав можливість розмістити свої пропозиції й зауваження з питань учнівського життя та вирішення конфліктних ситуацій. Вміст скриньок визначав зміст діяльності членів комісії, педагогів: зокрема, надавалася допомога окремим учням у навчальній діяльності, в особистісному зростанні та подоланні певних негативних рис (якостей), здійснювалася соціальна допомога.

Співпраця учнів з учнівськими радами ПТНЗ області та України здійснювалася за допомогою Інтернету, під час зустрічей, на яких відбувався обмін досвідом, розкривалися цікаві напрямки співпраці, проводилися дискусії, бесіди, тренінги, навчальні ігри на різні теми учнівського життя.

Зазначимо, що під керівництвом учнівських рад вихованці беруть участь у Всеукраїнському русі *учнівської молоді* "Моя земля – земля моїх батьків". З цією метою у вересні відбуваються творчі конкурси в рамках програми "Будьмо знайомі", "Шукаємо таланти". Учні поглиблюють свої знання з історії рідного краю, знайомляться з традиціями та звичаями свого народу, беруть участь у створенні народознавчої кімнати, проводять зустрічі з цікавими людьми: письменниками, митцями, музикантами, бізнесменами та ін.

Учнівська робітнича молодь постійно бере участь у Міжнародному конкурсі знавців української мови імені Петра Яцика, щорічному Всеукраїнському конкурсі учнівської творчості, присвяченому Шевченківським дням, Всеукраїнських конкурсах професійної майстерності, обласних конкурсах "Учень року", "Майстер своєї справи" та ін., які сприяють громадянському зростанню молоді, розвитку громадянських якостей, глибшому усвідомленню життєвих цінностей, давали практичні навички самореалізації особистості.

Учні експериментальних ПТНЗ приєдналися до Всеукраїнського громадського руху "Не будь байдужим!", взяли участь в *акції* "Зроби подарунок Україні! Переходь на українську!". Мета акції – розвиток української мови як споконвічної мови нашої землі. У межах цієї діяльності учнівська молодь організувала концерти української пісні, виставки української вишивки, бесіди "Як перейти на українську?", лекції "Біографія" української мови", диспут "Навіщо взагалі підтримувати українську?", брала участь у написанні твору "Мова мого народу" тощо.

При розробці експериментальних матеріалів увага акцентувалась на значущості *педагогічного досвіду українського народу*, його історико-культурних традицій, духовності, моральних норм. Із цією метою до програм гуртків із народознавства, історії, краєзнавства, спортивних секцій, музичних студій вводилися відповідні матеріали, мета яких полягала в ознайомленні учнів із тим неоціненним спадком, який залишили нам наші діди та прадіди, в залученні учнів до відтворення цих здобутків національної культури українського народу в умовах сьогодення. При цьому обов'язково враховувалось спрямованість діяльності гуртків з тим, щоб не дублювати зміст їх роботи і максимально активізувати учнів за допомогою впровадження різноманітних форм діяльності, педагогічних технологій.

Участь учнів у обласній *військово-патріотичній пошуково-краєзнавчій акції* "Він був учасником Великої Вітчизняної війни", у Всеукраїнській історико-краєзнавчій акції "Пам'ять" (яка відбулася напередодні річниці Перемоги над німецько-фашистськими загарбниками) сприяли формуванню у них рис громадянськості, що, у свою чергу, дозволяла реалізувати у вихованні принцип наступності поколінь і розвивати історичну пам'ять юних дослідників. У межах військово-патріотичної діяльності учнівська молодь брала участь у догляді за історичними пам'ятками; могилами загиблих воїнів та партизанів Великої Вітчизняної війни; у допомозі ветеранам та учасникам Другої Світової війни, учасникам бойових дій, у виявленні людей, яких суспільна спільнота відносить до Праведників народів світу (в місті та області); з учнями експериментальних навчальних закладів було проведено вікторину "Історія мого міста", засідання круглого столу "Цінності українського народу"; брейн-ринг "Минуле і сучасне мого краю", "Видатні постаті мого народу".

Центр професійно-технічної освіти м. Житомира є учасником міжнародної організації "Асоційовані школи ЮНЕСКО". Одним із пріоритетних напрямків діяльності цієї організації є виховання поваги до весвітньої культурної спадщини людства, вивчення та збереження національних традицій народів світу,

історико-архітектурних пам'яток світу і, насамперед, історичних пам'яток духовної та матеріальної культури українського народу своєї країни як складової світової спільноти. У процесі вивчення та догляду за історико-культурними пам'ятками краю України учні ПТНЗ глибше усвідомлюють свою причетність до минулого, теперішнього і майбутнього Батьківщини, що дозволяє утверджувати у них почуття громадянської відповідальності за майбутнє нашої держави, за власну долю.

На вивчення пам'яток світової культури спрямований один із проектів асоційованих шкіл ЮНЕСКО "Всесвітня спадщина у молодих руках". Цей проект передбачає активні форми роботи: пошукову та волонтерську діяльність, розвиток практичних умінь та навичок, спрямованих на збереження та популяризацію історико-культурних пам'яток. Учнями Центру, в межах діяльності проекту, здійснено *екскурсії* історичними місцями України за маршрутами: історико-архітектурні пам'ятники Вінниці (XVIII – XX ст.); Ландшафтний парк "Софіївка" (XVIII – XIX ст.), м. Умань; Почаївська Лавра (XVI – XIX ст.); історико-архітектурні пам'ятки національних культур (XII – XX ст.), м. Кам'янець-Подільський; історико-архітектурні пам'ятки Києва XI – XX століть, зокрема заповідники "Софія Київська" та "Києво-Печерська Лавра", що занесені до Списку Всесвітньої Спадщини ЮНЕСКО. Педагогічні працівники допомагають робітничій молоді усвідомлювати себе як частину нації, спонукають її до самовизначення, самовдосконалення, формують почуття громадянського обов'язку, прискорюють процес формування громадянського самовизначення, умінь і навичок відстоювання громадянської позиції.

Відомо, що відродження України неможливе без формування національної свідомості учнівської молоді. У цьому зв'язку, як показав експеримент, суттєвим є залучення учнів ПТНЗ до створення при навчальних закладах *музейів і куточків* з використанням зібраних етнографічних матеріалів. Саме такі дозволяють утверджувати національну свідомість учнів, зміцнювати їх інтерес до знань, до історичних та культурних надбань минулого свого краю, України, систематично впливати на внутрішні сутнісні сили і сприяти формуванню громадянського самовизначення учнівської молоді.

У процесі *пошуково-краєзнавчої роботи* реалізувалася індивідуальна і колективна форми діяльності: збір архівних матеріалів, альбомів, фотографій, документів, складання дерева родоводу, проведення фольклорних та етнографічних розвідок, турнірів-вікторин, виставок сімейних реліквій, тематичних альбомів, збір зразків народної творчості, фольклору, предметів народного побуту, аукціони народної мудрості, турніри знавців. Доповненням до краєзнавчої роботи є позаурочна робота з історії та географії. Традиційними в ПТНЗ стали тижні історії, географії, під час яких проводяться тематичні краєзнавчі лінійки, години запитань і відповідей з географії, історії, краєзнавчі вікторини, історичні вечори, конкурси, ігри, усні журнали, тематичні випуски стінних газет та ін. Результати стверджують, що пошуково-краєзнавча діяльність учнів зі створення музейів при ПТНЗ систематично впливає на їхні внутрішні сили і сприяє утвердженню громадянського самовизначення (оскільки дозволяє включати всі сфери особистості молоді, а також різноманітні напрямки самого пошуку (вивчення, збереження матеріалів, комплектування експозицій та ін.).

Ефективною формою у формуванні громадянського самовизначення учнів ПТНЗ у позанавчальній діяльності є *навчальні ігри*. Вони активізують пізнавальну та творчу діяльність учнів і забезпечують формування громадянських умінь та навичок. Це певною мірою репетиція діяльності людини, оскільки забезпечує учневі "програти" практично кожен конкретну ситуацію і застосувати її в житті. Для роботи з вихованнями нами було використано такі навчальні ігри:

а) *Імітаційні ігри* – забезпечують можливість змодельовувати діяльність правоохоронного органу, організації, події, конкретну діяльність людей (проведення наради, сесії, виборів, обговорення напрямків роботи, нормативних актів, звичайної бесіди), обстановки, умов, в яких відбувається подія (зала засідань, кабінет). Технологія імітаційної гри, крім сюжету події, містить опис структури та призначення імітованих об'єктів, документів, нормативних актів, що визначають специфіку імітованої діяльності зі змалювання обставин, за яких відбувається подія. Нами було запропоновано ігри на такі теми: "Вибори", "Портрет", "Колективні збори групи".

б) *Операційні ігри* – допомагають відпрацювати виконання конкретних специфічних операцій, зокрема, проведення бесіди, дискусії, круглого столу, брейн-рингу тощо. В них моделюється процес самої діяльності. Операційні ігри проходять в умовах, що імітують реальну обстановку (наприклад, "Як проводити дискусію?", "Особливості брейн-рингу").

в) *Розігрування ролей* – забезпечує набуття практичних умінь та навичок відпрацювання тактики поведінки, дії, виконання певних функцій, обов'язків конкретної особи. Для її проведення розробляється модель-п'єса ситуації. Між учасниками розділяються ролі з "обов'язковим змістом" відповідно до проблемної ситуації, винесеної на обговорення.

г) *Інсценування* є своєрідним "діловим театром", у якому розігрується будь-яка ситуація та поведінка людини за певних обставин. Учасники гри мають мобілізувати весь свій досвід, знання, навички, житися в образ певної особи, зрозуміти її роботу, оцінити обставини та обрати правильну лінію поведінки.

Важливим для вироблення вмінь демократичної взаємодії вихованців ми вважали включення їх до процесу *проекткування* (творчі презентації "Славні гетьмани України", "Голодомор 1932-33 рр.", "Минуле,

сьогодення та майбутнє мого міста" та ін.) Проект включає визначення мети, постановку проблеми, обґрунтування постановки задачі, сценарій, загальне змалювання процедури технології, зміст ситуації та характер дійових осіб.

У формуванні громадянського самовизначення учнівської молоді, ефективними виявилися такі форми роботи, як *клуби* для юнацької молоді, діяльність яких сприяла набуттю вихованцями правознавчого життєвого досвіду та виробленню у них правової поведінки.

У Центрі професійно-технічної освіти м. Житомира працює правознавчий клуб "*Закон і ми*". Робота клубу передбачала напрямки роботи: навчальні заняття, виконання дослідницьких завдань, післядія – аналіз, оцінка, висновки, результат роботи. Тематика навчальних занять була наступною: "Шляхи до демократії", "Свобода і відповідальність", "Які права і свободи людини і громадянина гарантує Конституція України", "Обов'язки" "Україна – наш спільний дім", "Демократичні об'єднання", "Толерантність" тощо. Попри те, у рамках діяльності Клубу учнівська молодь виконувала такі види робіт: розслідування "Конституція у моєму житті", тестування "Ціннісні орієнтації", "Сказати "ні", проведення циклу міні-лекцій ("Майбутнє України в твоїх руках", "Видатні постаті України"), здійснення візитів до інших професійно-технічних навчальних закладів, проведення добродійного марафону "Повір у себе", організація засідань "круглого столу" ("Мій слід у житті навчального закладу", "Обов'язок, відповідальність, совість"), диспутів ("Що таке правомірна поведінка", "Бути чоловіком", "Бути жінкою"), написання міні-творів "Моя Україна", "Герої поряд", проведення свята повноліття, прес-конференцій, навчальних ігор ("Президентський марафон", "Правова подорож Україною", "Ключі від форту "Право".

Учням ПТНЗ пропонувалися для розв'язання різного рівня складності *проблемні правові ситуації* [3: 57-59]. Вихованці повинні були аргументувати свою позицію, протистояти хибним оцінкам і роздумам, виявити увагу до думки інших. У результаті проведеної роботи переважна більшість учнів навчилася оцінювати різноманітні правові проблемні ситуації, здійснювати вибір на основі законів України, самостійно передбачати можливі наслідки і робити висновки. Підвищився рівень поєднання правових знань, соціальної відповідальності з громадянським самовизначенням особистості.

Розширенню громадянських знань учнів сприяла і така форма позанавчальної виховної роботи, як *політичні інформації*. Намагаючись уникнути поверхового ставлення учнів до політичної інформації, ми виробили свої вимоги до їх проведення: повідомлення повинні бути короткі й відтворювати події, які хвилюють світ та українське суспільство; забезпечувати якість інформації (достовірність, повнота, науковість); створювати атмосферу діалогу, якою учні мають змогу висловити свої думки щодо події. Зокрема, під час проведення такого виду роботи ми використали ігри "За" і "Проти", "Схвалюю і заперечую", "Опозиція і влада", які сприяли виробленню в учнів власної позиції, щодо низки суспільних питань, розвивали громадянські якості, допомагали здійсненню громадянського самовизначення

Використані у виховній позанавчальній роботі з учнями ПТНЗ *виховні години (години класного керівника та майстра виробничого навчання)* мали на меті: вивчення індивідуальних особливостей учнів під час неформального спілкування, пізнання інтересів, бажань учнів, їхніх переживань та мотивів поведінки, обговорення поточних подій навчальної групи, району, міста, держави. Було обрано такі форми проведення виховних годин: вільне спілкування педагога з учнями; бесіди на заплановані теми; обговорення актуальних статей із газет і журналів; обговорення спектаклів, кінофільмів, книжок; зустрічі з цікавими людьми; усні журнали; виступи учнівських лекторських груп; засідання прес-клубу; телемости; екскурсії. У плані нашого дослідження з учнями ПТНЗ було проведено виховні години на теми: "Конвенція ООН про права дитини", "Утверджуй у собі людину", "Що таке спосіб життя", "Роль ідеалу у житті", "Майбутнє України в наших руках", "Славні гетьмани України", "Свобода і відповідальність", "Добрими справами славна людина", "Я серед людей", "Як зберегти здоров'я?" та ін.

Специфіка раннього юнацького віку вимагає створення умов для особистісного самовираження учнів. Тому в експериментальній роботі особлива увага приділялася методам дискусійного характеру задля створення умов для виявлення і формування в учнів особистої позиції, переконань, спонукати до захисту своїх думок. З цією метою було організовано роботу *дискусійної студії "Позиція"*, завданнями якої стали: формування знань із питань громадського життя; розвиток умінь здійснювати самостійний моральний вибір, визначати ціннісні орієнтири, протистояти тиску, пізнання і глибоке розуміння своїх однолітків, пробудження бажання і формування здатності до співпраці з ними. Серед тем, які обговорювалися з учнями: "Життєві цінності", "Як протистояти тиску?", "Творець своєї долі", "Як приймати рішення", "Толерантність", "Я і держава", "Конфлікт" тощо.

У роботі дискусійної студії нами було використано *діалогічний метод*. Діалогічний метод – один із найдавніших прийомів у педагогічному процесі, починаючи від Протагора та Сократа, Д. Дідро та Дж. Берклі і до сучасних дослідників. В організації діалогічного спілкування учнів ПТНЗ ми вважали за необхідне залучити її до базових цінностей сучасної демократії, зокрема, навчали визнавати і цінувати інші погляди на суспільний розвиток, формували вміння робити власний вибір із переліку світобачень; навчали розрізняти добро і зло не за ознакою "відповідність чи невідповідність власній ідеології", а за ознаками: "гуманно чи не гуманно", "законно чи незаконно"; виробляли власну оцінку поведінки,

пріоритетів; виробляли здатність приймати нестандартні, нетипові рішення, пристосовуючись до природного, предметного та соціокультурного середовища. При застосуванні діалогу ми орієнтували учнів підтверджувати власні думки життєвими прикладами.

У дискусійній студії "Позиція" ми запровадили також *метод розв'язування моральних задач*, оскільки вважали, що він розвиває внутрішню потребу моральної поведінки без зовнішнього примусу, оптимізує процес формування громадянського самовизначення учнівської молоді, а також сприяє забезпеченню такої технологічної системи впливів, яка робить виховний процес досить керованим і прогнозованим. Учня експериментальних груп пропонувався перелік наступних типів моральних задач: на вибір способу поведінки; на вибір стилю поведінки під "тиском середовища"; правові задачі, задачі на вибір стратегії життя; на зростання самостійності; на взаємостосунки у сім'ї; на стимулювання самовиховання; на створення ситуації успіху; на прояв самокритики; на прояв довіри; на переживання своєї провини; на прояв відповідальності; на вияв власного ставлення до інших.

Розв'язання означених вище моральних задач сприяло усвідомленню учнями своїх можливостей, індивідуальних і особистісних якостей, орієнтувало на обрання позитивного стилю поведінки, виробляло вміння демократичної взаємодії, толерантного ставлення до оцінок і думок інших.

Іншою сферою оптимізації формування громадянського самовизначення учнів ПТНЗ, розвитку в них позитивної "Я-концепції", громадянських якостей, формування громадянського самовизначення вважалася *громадсько-корисна і трудова діяльність*, у процесі здійснення якої увага акцентувалася на цінності спільних зусиль, результаті діяльності. Така діяльність, ми вважаємо, впливає на духовний світ вихованців, змушує їх узгоджувати власні інтереси з інтересами колективу, суспільства, держави. Завдяки їй створюються реальні передумови для успішного виховання громадянської позиції.

Громадсько-корисна та трудова діяльність учнівської молоді реалізовувалася через посередництво різних акцій, проектів, зокрема таких, як: "Алея пам'яті", "Моя Україна", "Турбота", "Майстер своєї справи" тощо. У процесі організації такої діяльності ми дотримувалися наступних педагогічних прийомів: залучення вихованців до пошуку об'єктів діяльності в місті і районі, колективне планування діяльності, визначення способів досягнення мети, з'ясування результатів спільної діяльності для себе, для навчального закладу, міста, країни. При цьому учні виступали організаторами діяльності на різних об'єктах, а не лише виконавцями що, відповідно, сприяло зацікавленості їх у своєчасності та якості виконання, розвивало соціальну активність, ініціативність та формувало відповідальність.

Загальний гігієнічний режим ПТНЗ ставить досить високі вимоги до санітарних умов, у яких навчається і виховується молодь (забезпечення чистоти і затишку, догляд за навчальним закладом, дотримання правил особистої гігієни). Ці умови необхідно не тільки створити, а й щоденно підтримувати на достатньому культурно-гігієнічному рівні, що вимагає від вихованців певних зусиль і відповідальності. У цьому аспекті учні включалися у процес ремонтування навчального обладнання, господарського інвентарю і меблів, виготовляли роздатковий матеріал, моделі, макети, обладнання для майстерні, кабінетів, брали участь у спорудженні спортивного та військового майданчиків. Така діяльність навчала їх працювати і шанувати працю інших людей, сприяла розвитку в них бережливого і відповідального ставлення до створеного. Мистецтво виховання, за переконанням В. Сухомлинського [4], полягає в тому, щоб знайти суспільно корисну працю, яка дозволяла б юнакам і дівчатам можливість відчути свої сили. Виконуючи роботу великої суспільної значущості, долаючи труднощі, учень повинен відчувати себе справжнім громадянином Вітчизни.

Зауважимо, що учні ПТНЗ, крім загальної освіти, отримують ще й професійну (вивчають технічну, сільськогосподарську і побутову працю, що забезпечує формування технічних, економічних знань, умінь роботи з різноманітними матеріалами, інструментами, машинами та механізмами, виховання культури праці, інтересу до різних видів діяльності). *Виробничий процес* є чинником, який задовольняє різноманітні спрямування для формування рис громадянськості. Так, у процесі виробництва створюються передумови для пізнання матеріального світу: через ресурси природи, виготовлені продукти (задовольняється власний інтерес до застосування знань). Попри те, виробничий процес несе в собі суть практичного застосування різної техніки, підпорядковуючи механізми, що використовуються у технологічному потоці. Крім того, на виробництві гартується воля людини, активізується процес її самовизначення. Разом з тим, під час виробничого процесу поглиблюються набуті знання, виявляється творчість, розвивається внутрішня рефлексія, налагоджується логіка і шаблонність мислення. "Спільне трудове зусилля, робота в колективі, трудова допомога людей та їх постійна взаємна трудова залежність, як зазначає А. Макаренко, тільки й можуть створити правильне ставлення людей одне до одного... любов і дружбу у ставленні до кожного трудівника" [5: 99].

Зважаючи на організаційно-виховні аспекти виробничого навчання, викладачі, майстри виробничого навчання надавали відомості про галузеве виробництво, матеріали комплектування і будівництва, проводили нормативну посилену роботу з утвердження рис громадянськості як об'єднуючого феномена духовності. Зокрема було проведено: бесіди "Риси робітника-громадянина" (працелюбність, відповідальність, професійність, чесність, діловитість, заповзятість, обов'язковість, справедливість),

"Особливості взаємодії під час трудової діяльності", інформування "Новітні технології у робітничих професіях", виставки майстерності "Майстер своєї справи" та ін.

Формування діяльнісно-поведінкового компонента громадянського самовизначення успішно реалізується у процесі участі учнів ПТНЗ у *благочинній суспільно корисній діяльності*, яка дозволяє молоді глибше пізнати ази доброти, милосердя співчуття, готовності прийти на допомогу тим, хто цього потребує. Але, на жаль, у сьогоденні спостерігається протиріччя між потребою у розвитку емпатійних здібностей учнівської молоді та недостатньою організацією благочинної діяльності у ПТНЗ. Розв'язанню зазначеного протиріччя слугували такі види діяльності: включення учнівської молоді в акцію взаємодопомоги, взаємопідтримки, що дозволяло виявляти їм милосердя: шефські концерти в будинку для літніх людей, інтернаті для дітей-сиріт; шефство над ветеранами Великої Вітчизняної війни, людьми похилого віку; заходи до Дня людей похилого віку, Дня інваліда, Дня захисту дітей; щорічний ярмарок власних виробів з наступним використанням виручених грошей для допомоги сиротам та малозабезпеченим. Така праця на користь інших сприяє формуванню в учнівської молоді взаємин товариськості, доброзичливості, забезпечувала усвідомлення ними обов'язків щодо інших, здійснювала розвиток емпатійних здібностей, відносин взаємодопомоги.

Суттєвою складовою програми став *факультативний курс "Формування громадянського самовизначення робітничої молоді"*. Головна мета факультативного курсу – формування вільного громадянина, творчого, активного, здатного розв'язувати завдання, які сприятимуть громадянському самовизначенню. Провідна ідея факультативного курсу – формування ціннісних орієнтацій учнів у різних сферах його життєдіяльності. Тому в зміст факультативного курсу закладено чотири базові компоненти розвитку та становлення особистості: до себе; до інших; до діяльності; до навколишнього світу. Ці компоненти стали наскрізними тематичними блоками факультативу, змістове наповнення яких, з урахуванням принципу послідовності, для кожного курсу обумовлювалося рівнем розвитку учнів та їх соціальним досвідом [6: 168-182].

Отже, використання у позанавчальній діяльності професійно-технічних навчальних закладів різних форм роботи громадянського спрямування сприяли збагаченню учнівської робітничої молоді знаннями та навичками соціальної дії при вирішенні соціально важливих проблем місцевої громади; виробленню у них позитивної мотивації до активної громадянської дії; формуванню у молоді активної громадянської позиції, розвитку громадянських цінностей; виробленню вміння критично, об'єктивно та зважено оцінювати ті або інші прояви суспільного життя; забезпечували практичну реалізацію громадянських умінь та навичок.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Воронов В. Разнообразие форм воспитательной работы / В. Воронов // Воспитание школьников. – 2001. – № 6. – С. 21–26.
2. Тимчишин О. І. Учніське самоврядування : досвід, тенденції, пропозиції / О. І. Тимчишин, Є. А. Бондаренко. – Тернопіль : СМП "Астон", 2001. – 96 с.
3. Квітка Я. М. Знаємо та реалізуємо свої права : [навч.-метод. посіб.] / [Квітка Я. М., Константінов С. Ф., Ковганич Г. Г., Денисов О. І.]. – К. : Навч. книга, 2002. – 239 с.
4. Сухомлинський В. О. Вибрані твори : в 5 т. / В. О. Сухомлинський. – К. : Рад. школа, 1976. – Т. 3 : Народження громадянина. – С. 283–582.
5. Макаренко А. С. Твори : в 7 т. / А. С. Макаренко. – К. : Рад. школа, 1954. – Т. 5: Проблеми шкільного радянського виховання. – С. 97–208.
6. Сахневич І. Д. Формування громадянського самовизначення учнів професійно-технічних навчальних закладів : [монографія] / І. Д. Сахневич ; [за ред. проф. М. В. Левківського]. – Житомир, 2010. – 212 с.

REFERENCES (TRANSLATED & TRANSLITERATED)

1. Voronov V. Raznoobrazie form vospitatel'noi raboty [The Diversity of Forms of the Educational Work] / V. Voronov // Vospitanie shkol'nikov [Pupils' Upbringing]. – 2001. – № 6. – S. 21–26.
2. Tymchyshyn O. I. Uchniv's'ke samovriadvannia : dosvid, tendetsii, propozyitsii [The Pupils' Self Administration : the Experience, Tendencies, Proposals] / O. I. Tymchyshyn, E. A. Bondarenko. – Ternopil' : SMP "Aston", 2001. – 96 s.
3. Kvitka Ya. M. Znaemo ta realizuemo svoi prava [Knowing and Realizing our Rights] / [Kvitka Ya. M., Konstantinov S. F., Kovganych G. G., Denysov O. I.]. – K. : Navch. knyga, 2002. – 239 s.
4. Sukhomlyns'kyi V. O. Vybrani tvory [Selected Works] : v 5 t. / V. O. Sukhomlyns'kyi. – K. : Rad. shkola, 1976. – T. 3. : Narodzhennia gromadianyna. – S. 283–582.
5. Makarenko A. S. Tvory [Works] : v 7 t. / A. S. Makarenko. – K. : Rad. shkola, 1954. – T. 5 : Problemy shkil'nogo radians'kogo vykhovannia. – S. 97–208.
6. Sakhnevych I. D. Formuvannia radians'kogo samovyznachennia uchniv profesiino-tekhnichnykh navchal'nykh zakladiv [The Pupils' Soviet Self-Determination Formation in the Professional Technical Educational Establishments] : [monografiia] / I. D. Sakhnevych ; [za red. prof. M. V. Levkiv's'kogo]. – Zhytomyr, 2010. – 212 s.

Матеріал надійшов до редакції 03.04. 2013 р.

Сахневич И. Д. Организация воспитательной работы с формирования гражданского самоопределения ученической рабочей молодёжи.

Трансформация тоталитарного общества в Украине в гражданское способствует увеличению внимания к проблеме гражданского воспитания подрастающего поколения. Формирование гражданского самоопределения невозможно без наличия высокого уровня гражданской сознательности, самостоятельности суждений, без умения принимать ответственные решения. В статье рассматриваются оптимальные формы и методы при организации воспитательной работы с формирования гражданского самоопределения учащихся профессионально-технических учебных заведений во внеучебной деятельности.

Sakhnevych I. D. The Organization of the Educational Work Directed on the Students' Civil Self-Determination Formation.

The transformation of the totalitarian society in Ukraine into the civil one promotes to the increased attention to the issue of the growing generation's civil upbringing. The civil self-determination formation is impossible without having the high level of the civil consciousness, independent thinking and the skill to take responsible decisions. The article considers the optimal forms and methods during the organization of the educational work on the students' civil self-determination formation in the vocational educational establishments while extra-curricular activities.